

1. Inleiding

Het is een opmerkelijk feit dat in beschouwingen over de Amsterdamse sociografie zo weinig aandacht is besteed aan studies over koloniën overzee. Zo wijdde Van Doorn in zijn boek over de Nederlandse sociologie uit 1964 weliswaar een korte paragraaf aan de 'kolonisatie overzee', maar geen van de hierna te bespreken studies werd door hem genoemd, ook niet in de omvangrijke literatuurlijst (Van Doorn, 1964: 88). Ook in de bundel Toen en Thans (Bovenkerk e.a., 1978) werd geen aandacht aan de koloniale studies besteed. Evenmin komt hierover iets voor in het recente boek van Marja Gastelaars, maar dat komt misschien door een bewuste beperking tot Nederland (Gastelaars, 1985). Ook Flap heeft in zijn artikel over de sociografische beweging opgemerkt dat de sociografen weinig belangstelling voor de koloniën overzee zouden hebben gehad (Flap, 1983: 10).

De bedoeling van dit artikel is na te gaan hoe men vanuit de sociografische traditie de vraagstukken in de koloniale en semi-koloniale gebieden benaderde. Daartoe is allereerst gekozen voor een vergelijking tussen de Amsterdamse sociografie en de Utrechtse sociale geografie, omdat op die manier niet alleen de kwantitatieve verhouding, maar ook de verschillen in benaderingswijze duidelijk kunnen worden. Op het eerste gezicht zou men immers mogen verwachten dat de Amsterdamse sociografie en de Utrechtse sociale geografie deze vraagstukken verschillend zouden behandelen, gegeven de verschillende achtergrond van de beide voormannen.

De voorman van de Utrechtse school, de hoogleraar L. van Vuuren, was zelf uit Nederlands-Indië afkomstig. Hij was marechaussee-officier geweest in Atjeh en nauw betrokken bij de gevangenneming van de Atjehse verzetsstrijdster Tjoet Nja Dien (Szekely-Lulofs, 1948), in 1906. Hij was daarna oprichter van het Encyclopedisch bureau, dat beoogde een systematische beschrijving te geven van de meer onbekende of pas-veroverde gebieden in de vorm van een reeks monografieën. Na opheffing van dit bureau in 1921 werd hij eerst lector in de koloniale landbeschrijving in Amsterdam, en in 1927 hoogleraar sociale geografie in Utrecht. Van zijn ruim 140 publikaties gaan er 90 over Nederlands-Indië. Bij een dergelijke achtergrond zou men kunnen verwachten, dat er in Utrecht grotere belangstelling voor koloniale vraagstukken zou zijn geweest dan in Amsterdam.

De Amsterdamse voorman Steinmetz had bij zijn benoeming in 1907 weliswaar als lesopdracht gekregen 'de politieke aardrijkskunde, de volkenkunde en de land- en volkenkunde van den Oost-Indischen Archipel', maar hij kende dat land slechts van een korte studiereis.

Legt men de publikaties uit de Amsterdamse naast de Utrechtse school over de periode 1925-1945, dan blijkt het volgende. Van de 33 in die periode in Amsterdam verdedigde dissertaties hadden er zes (18%) een koloniaal probleem tot onderwerp. Daarvan gingen er drie over Nederlands-Indië: Koks (1931), Winse-mius (1936) en Ong Eng Die (1943) en verder één over Turkije (Noordman, 1931), één over Japan (Roos, 1929) en één over China (Van Heek, 1935). Van de 23 dissertaties uit Utrecht gingen er vier (17%) over een overzees probleem, waarvan drie over Nederlands-Indië: Regelink (1931), Loohuis (1931) en Kupe-rus (1936), en één over Suriname (Verkade-Cartier van Dissel, 1937)².

In verhouding tot het totaal aantal proefschriften had men dus in beide plaatsen evenveel belangstelling voor overzeese vraagstukken. Daar komt bij dat Stein-metz' opvolger Ter Veen die belangstelling deelde: zijn oratie uit 1933 ging over Japan, hij publiceerde over Libië en gaf colleges over Java.

Behalve de genoemde proefschriften zouden ook de tijdschriften publikaties over kolo-niale onderwerpen kunnen bevatten. Voor wat betreft Mens en Maatschappij is daarvan geen sprake; de daarin voorkomende publikaties over niet-Europese onderwerpen zijn nagenoeg alle van etnologische aard. Voor wat betreft het Tijdschrift van het Aardrijks-kundig Genootschap kan worden opgemerkt, dat dit weliswaar zeer veel materiaal over de koloniën bevatte, maar dat deze bijdrage vooral betrekking had op de geologie, de fysische geografie en de prehistorie.

Met welke thema's hielden de sociografen zich nu bezig?

2. Themakeuze

De volgende thema's komen aan de orde: (a) de kolonisatie van blanken in de tropen, (b) de ondernemingslandbouw-versus de inheemse landbouw, (c) de industrialisering, (d) moderniseringsprocessen.

a. De kolonisatie van blanken in de tropen – De mogelijkheid dat blanken in de tropen op permanente basis landbouwnederzettingen zouden kunnen stichten, doet ons nu gedateerd aan. In de jaren twintig en dertig lag dit anders. Men constateerde dat de emigratie naar de overzeese landen in de gematigde klimaats-zone ten einde was gelopen, maar men bleef worstelen met de vraag waar het bevolkingsoverschot vanuit Nederland dan wél zou moeten worden opgevangen. Gegeven het feit dat veel landen hun deuren voor Nederlandse immigranten hadden gesloten, kwam de gedachte op om in dunbevolkte gebieden binnen de koloniën tot het stichten van Nederlandse landbouwkolonisaties over te gaan.

Nieuw-Guinea en Suriname kwamen daarvoor het meest in aanmerking; aan beide gebieden zijn proefschriften gewijd (Winsemius, 1936; Verkade-Cartier van Dissel, 1937). Opmerkelijk is dat beide boeken tot dezelfde conclusie kwamen. Zo stelde Verkade in haar slotconclusie: 'Iedere kolonisatie van blanken in Suriname moet thans en gedurende de eerstvolgende jaren nog ontraden worden' (Verkade, 289). Zij grondde deze conclusie vooral op klimatologische en bodemkundige overwegingen. Winsemius ging veel verder en betrok ook de politieke factoren in zijn beschouwingen.

Deze begon zijn inleiding met de volgende woorden: 'De uitkomsten van deze studie hebben mij bitter teleurgesteld. Ik wijdde mij aan dit onderwerp in de hoopvolle verwachting misschien een Nieuw-Nederland te kunnen ontdekken en ik vond ... Nieuw-Guinee: moerassige laagvlakten, waaruit steile bergen oprijzen'. En in zijn conclusie stelde hij dat ook staatssteun geen kans zou geven om de kolonisatie van Nieuw-Guinee te doen slagen. Vanwaar dan de propaganda voor kolonisatie? 'De hooggespannen verwachtingen van kolonisatie en van Nieuw-Guinee vertonen overeenkomst met die, welke sommigen koesteren van extremistische partijen', en iets verder: 'Evenals de bloei dezer extremistische partijen vormt de belangstelling voor Nieuw-Guinee een barometer voor de mate van materiële nood, waarin ons volk heden verkeert' (Winsemius, 336). Deze conclusies geven duidelijk de politieke ideologie aan, waarbinnen de kolonisatieplannen thuis hoorden. Dat met de extremistische partijen de NSB bedoeld werd, wordt duidelijk wanneer wij bedenken dat de kolonisatie van Nieuw-Guinee door Europeanen een programmapunt van deze partij vormde. Toen Winsemius' proefschrift was verschenen, volgde dan ook al spoedig een politieke discussie, eerst in *Het Volk*, daarna in *Volk en Vaderland*. *Het Volk* (18-02-1937) stelde de boven geciteerde zinnen uit Winsemius' inleiding tegenover de kolonisatieplannen van de NSB. *Volk en Vaderland* antwoordde (05-03-1937) met een persoonlijk aanval op de promovendus:

'Eenige liberale heeren hebben het jonge mensch bij de samenstelling van zijn proefschrift natuurlijk gaarne geholpen, toen hij verklaarde niets te gevoelen voor de koloniatiepropaganda, die men tegenwoordig maakt. Liberale heeren ... willen Nieuw-Guinea doen exploiteren door het grootkapitaal door middel van koelies, en op die wijze het land bederven als kolonisatiegebied voor energieke volksgenooten'. En iets verder: 'Winsemius hangt de Nieuw-Guinea specialist uit en doet alsof hij dat uitgestrekte land in zijn vestzak heeft opgeborgen, terwijl er van miljoenen ha nog niets bekend is'.

Uit de felheid van deze reactie bleek wel dat de auteur een gevoelig punt had geraakt³.

Ook in Ter Veens omvangrijke studie over *Koloniale vraagstukken in Italiaans Noord-Afrika*, die op eigen veldwerk berustte, komt de kolonisatie van blanken ter sprake. Het ging hier om de welvaart van de kolonie zo op te voeren dat 'de mogelijkheden groter worden om in Libië een deel van het Italiaanse bevolkings-

overschot te plaatsen' (1935, 880). Daarnaast erkende Ter Veen ook een economische politiek in de kolonie; tussen de economische en de demografische politiek bestond een spanningsverhouding. In het fascistische Italië kreeg de demografische politiek de voorrang, sinds Mussolini in 1927 de 'demografische oorlog' had afgekondigd. En ook hier kwam de auteur tot de conclusie dat de demografische kolonisatieplannen mislukt waren. Eind 1933 waren er in Tripolitanië nog slechts 6500 Italiaanse kolonisten gevestigd over een tijdperk van vijf jaar; terwijl de Italiaanse bevolkingsgroei in die periode meer dan twee miljoen had bedragen. Ter Veens oordeel over de Italiaanse kolonisatiepolitiek was vernietigend: 'In de kolonisatiepolitiek is elke vastheid van lijn zoek, ook in de huidige periode van demografische oriëntering' (1935: 890). Bovendien, zo stelde hij, zullen bij voortgaande kolonisatie de tegenstellingen tussen veroveraar en onderworpenen toenemen, en bovendien van aard veranderen, omdat naast de tegenstelling Italiaan-Afrikaan een klassetegenstelling zal gaan optreden. Men kan achteraf niet anders concluderen dan dat Ter Veen dit scherp had voorzien.

b. Ondernemingslandbouw versus inheemse landbouw – Ter Veen gaf in de cursus 1940-41 een college over de rietsuikerindustrie op Java. Daarin stond de spanningsverhouding centraal tussen de belangen van de inheemse bevolking, die de grond nodig had voor de rijstcultuur, en die van de Nederlandse suikerondernemingen, die dezelfde grond voor de verbouw van suikerriet wilden benutten. Deze belangen conflicteerden, waarbij de suikerindustrie met behulp van de koloniale overheid probeerde de bevolking te bewegen tot verhuur van hun grond. Verkoop van de grond was onder het koloniale recht niet mogelijk, waardoor de bevolking enigszins tegen het opdringen van de westerse ondernemingslandbouw kon worden beschermd. In de periode dat de grond aan de suikerindustrie verhuurd werd, was rijstbouw uiteraard niet mogelijk. De toenemende bevolkingsgroei maakte echter een steeds intensiever grondgebruik voor de eerste levensbehoefte, de rijst, noodzakelijk. Ter Veens conclusie was dat de suikerindustrie het bevolkingsvraagstuk van Java niet kon oplossen.

Het is opmerkelijk hoezeer in deze colleges (die nooit zijn uitgegeven) een problematiek wordt aangeroerd, die later door de Amerikaanse antropoloog Clifford Geertz is uitgewerkt in zijn bekende studie over *Agricultural involution*. Geertz bespreekt daarin eveneens de symbiose tussen de suikerrietverbouw (al of niet gedwongen) en de rijstbouw. Hij merkt op dat in de suikergebieden van Java de gemiddelde rijstproduktie hoger ligt door de betere irrigatiesystemen, die door de suikerfabrieken waren aangelegd. Het involutieproces dat hij schetst wordt onder andere gekenmerkt door toenemende intensivering bij een groeiende bevolking op steeds kleinere stukjes grond. Hoewel op deze involutiehypothese de laatste tijd kritiek is gekomen⁴, gaat het er hier alleen om vast te stellen dat Ter Veen indertijd een probleem aan de orde heeft gesteld dat in studies over de

landbouw op Java nog steeds actueel is. Met het verdwijnen van de ondernemingslandbouw in sommige landen van de Derde Wereld lost het probleem zichzelf op, maar blijft men worstelen met de vraag naar het stimuleren van de verbouw van voldoende andere 'cash crops'.

c. Industrialisatie – De behandeling van industrialiseringsproblemen in landen overzee is beperkt gebleven tot Japan en China; op dat moment waren alleen die landen in Azië ver genoeg ontwikkeld om tot een potentiële concurrent van Europa te kunnen worden. Aan deze landen zijn sociografische studies gewijd door Roos (1929), Ter Veen (1933) en Van Heek (1936).

Roos' uitgangspunt is raciaal te noemen: 'de wereldgeschiedenis der 20e eeuw zal beheerst worden door de relatie tussen de voornaamste mensenrassen', en deze voornaamste rassen zijn het blanke en het gele ras. Zijn studie is dan ook een soort politieke geografie op Darwinistische grondslag. 'Het leven der naties is een voortdurende strijd, met ontelbare mogelijkheden ... Als stuwende kracht in deze strijd treedt het bevolkingsprobleem op', zo stelde hij (92). De demografie neemt bij Roos dan ook een grote plaats in; het bevolkingsprobleem en de emigratie beslaan de helft van het boek. Industrialisatie en urbanisatie worden rechtstreeks uit de bevolkingsgroei afgeleid en uit de emigratie het streven naar politieke expansie. Die politieke expansie klemmt temeer, naarmate de blanke landen de immigratie van andere rassen aan banden hebben gelegd. Vooral de White-Australia Policy moet het bij Roos ontgelden; de mogelijkheden tot het veroveren van meer immigratieruimte krijgen grote aandacht. 'Japan als wegbe-reider van ontwakende gekleurde volken' (203) is het kernthema van zijn boek. Gezien het jaar van zijn ontstaan (1929) heeft Roos in ieder geval een profetische blik gehad.

Ook in de oratie van Ter Veen uit 1933 over de sociale betekenis van de industrialisatie van Japan staat de demografische politiek centraal. Nadat hij geconstateerd heeft dat emigratie geen oplossing biedt voor de bevolkingsdruk stelt hij 'dat alleen de industrialisatie het land zal kunnen bevrijden van den drukkenden last der overbevolking' (13). De vraag is in hoeverre 'de industrie haar demografische plicht vervult' (16). Maar het groeitempo der industrie stelde teleur en de Japanse kapitalisten droomden van verovering van buitenlandse grondstoffen- en afzetgebieden, met name in Mantsjoerije. De les die Ter Veen uit dit alles trok is dat men bij het maken van industrialisatieplannen niet alleen naar de demografische en economische aspecten moet kijken, maar ook de sociale gevolgen in beschouwing diende te nemen.

Na de tweede wereldoorlog heeft Ter Veen zijn studie over Japan omgewerkt tot een der eerste boeken in de Terra-reeks (1949). In wezen werd daarbij dezelfde opbouw gevolgd als in zijn oratie, al is een hoofdstuk over de periode na de oorlog onder het Amerikaanse bestuur toegevoegd. Nieuwe gegevens waren natuurlijk

in 1948 nog nauwelijks beschikbaar; het cijfermateriaal is nagenoeg geheel vooroorlogs. De latere drukken van dit boek zijn door anderen herzien, waarbij ook de ondertitel werd gewijzigd van 'Bakermat van Aziatisch imperialisme' in 'Ontsporing van een ontwaakt volk'!

Het proefschrift van Van Heek over de industrialisatie van China is na vijftig jaar nog steeds een indrukwekkend werkstuk. Dat geldt zeker voor het demografische hoofdstuk, waarin de auteur reeds pleit voor een uitgebreide propaganda voor een kleiner kindertal; iets dat Roos en Ter Veen hadden afgewezen (37). Uitgangspunt is hier de vraag in hoeverre de industrialisatie een oplossing kan bieden voor de hoge agrarische bevolkingsdruk. De aanpak is echter veel genuanceerder dan bij de beide vorige studies. Kernvraag is waarom de westerse techniek in China minder snel dan in Japan werd overgenomen. Naast geestelijke factoren, zoals minachting voor het Westen, besteedt de auteur vooral aandacht aan sociale factoren. De hechte familieband en de aanwezige standenstructuur verhinderden het ontstaan van een sterk staatsgezag, dat in Japan wel aanwezig was. 'De moeilijkheden, welke de Chinese machinale industrie ondervindt, zijn meer van sociale dan van technische aard', concludeerde hij (480). Hij pleit voor een sterk staatsgezag, zowel om de nationale eenheid te kunnen handhaven als om de industrialisatie in goede banen te kunnen leiden. Een beschrijving van de nieuwe maatschappij die in China aan het ontstaan is vormt het sluitstuk van het boek.

Natuurlijk heeft de schrijver de communistische oplossing voor het industrialisatieprobleem niet voorzien; een oplossing die trouwens niet uniform is gebleken, maar in de loop der tijd tal van wisselvalligheden heeft gekend. De verdienste van het boek zit in de heldere probleemstelling en de consequente uitwerking daarvan, en dat over een land waarover de bronnen toen nog schaarser waren dan nu.

d. *Moderniseringsprocessen* – Het is vooral in het proefschrift van Noordman dat de moderniseringsproblematiek centraal staat. Zijn boek is sterk geïnspireerd door Alfred Rühls studies over de 'Wirtschaftsgeist', met name diens *Wirtschaftsgeist im Orient*. Maar terwijl Rühl Algerije als object had gekozen, koos Noordman Turkije omdat daar na de eerste wereldoorlog zulke opmerkelijke vernieuwingen zijn opgetreden. Vandaar ook de ondertitel 'de economische geest vóór en na de omwenteling'. Zijn conclusies komen op het volgende neer. De kenmerken van de economische geest van de Turken kunnen niet in hoofdzaak worden toegeschreven aan het erfelijke ras- of volkskarakter of aan het klimaat, maar aan historische factoren. In tegenstelling tot Rühl wil Noordman aan de invloed van de islam daarbij minder betekenis toekennen, ook al omdat deze de modernisering blijkbaar niet heeft kunnen tegenhouden. Noordman meent zelfs dat de verwestering van Turkije te snel is gegaan.

Noordman heeft getracht het begrip 'economische geest' van Rühl verder te verdiepen, maar het begrip zelf biedt weinig aantrekkelijks. Het is te zeer door-

drongen van het anders-zijn van andere volken en mede daardoor sterk geda-
teerd. Wel is de vraag gebleven in hoeverre verwestersing een essentiële voor-
waarde is voor economische groei. Deze vraag staat ook in de huidige ontwikke-
lingsproblematiek centraal.

3. Het kader

De vraag rijst in hoeverre bij de keuze van de besproken thema's ideologische factoren hebben meegespeeld. Zonder twijfel is dat het geval, al was het maar in de behoefte om stelling te nemen tegen of voor bepaalde actuele politieke onderwerpen als de kolonisatie van blanken in de tropen of de toekomst van de ondernemingslandbouw. Het koloniale systeem als zodanig, het bezit van gebieden overzee waarover Europeanen het bewind uitoefenden, al of niet ten eigen bate, kwam slechts zelden ter discussie. Hoogstens was er hier en daar sprake van kritiek op onderdelen van het systeem.

Van echte apologetiek van het koloniale systeem is vooral sprake in het Utrechtse proefschrift van J.G. Loohuis met de lange titel *De verhouding tusschen den tropischen landbouw gordel en de industrie centra der gematigde zone in hare betekenis voor het huidig aspect van het koloniale vraagstuk in Zuid-Oost-Azië* (1931). Het hele boek is één doorlopend vertoog over de onderlinge afhankelijkheid van de industriële wereld in het Westen en de tropische gebieden, die onmisbaar zijn als afzetgebied en grondstofleveranciers. Hij wijdt een geheel hoofdstuk aan de 'stromingen en factoren, die niet bevorderlijk zijn aan de harmonische ontwikkeling der verhouding tusschen tropen en gematigde zone'. Daaronder vallen communisme, socialisme, nationalisme, alsmede de geestelijke verwording van het Westen. Hij pleitte er daarbij tevens voor opnieuw 'tropische territorien onder Duitschland's leiding te plaatsen' (278). Loohuis werd later een van de weinige Nederlandse aanhangers van de Duitse geopolitieke ideeën van Karl Haushofer, een stroming waarover Ter Veen in 1931 reeds de staf had gebroken. Loohuis werd in 1942 zelfs benoemd tot lector in de geopolitiek te Utrecht.

Een volgende vraag is of naast de verschillen in themakeuze ook sprake is geweest van verschillen in methodologische aanpak tussen de besproken socio-geografische en sociaal-geografische studies. Naar mijn mening is dit inderdaad het geval. Opmerkelijk is namelijk de grote plaats die de demografie in de Amsterdamse studies inneemt, zowel bij Roos, Ter Veen en Van Heek. In deze benadering wordt de bevolkingsgroei als een autonome factor beschouwd, die de motor is van de economische en sociale ontwikkeling. Demografische oplossingen als een betere verspreiding van de bevolking over haar territorium of geboortenbeperking komen alleen bij Van Heek aan de orde. Bij Winsemius en Ong Eng Die neemt de demografie een wat geringer plaats in, gegeven hun onderwerpen; maar

bij Ong Eng Die toch nog altijd ruim 20 procent van zijn boek.

Ook hier is een vergelijking met de genoemde Utrechtse sociaal-geografische studies zinvol. In het boek van Kuperus over het cultuurlandschap van West-Soembawa staat het landschap centraal, in samenhang met het gebruik dat de mens daarvan maakt. Zelfs in een boek als dat van Regelink, waarvan de titel een zuiver demografische studie zou doen verwachten (*Een bijdrage tot de kennis van het bevolkingsvraagstuk op Java en Madoera*) neemt de demografie weliswaar een derde deel van het boek in, maar de probleemstelling ligt anders. Deze luidt: 'het doel van deze studie is ... een onderzoek naar de mogelijkheid van de inlandse bevolking van Java en Madoera om in haar behoeften te voorzien' (3). Het zwaartepunt van deze studie ligt dan ook in een beschrijving van de economische knelpunten in de landbouw, vooral het grondgebrek.

Opmerkelijk is dat dit verschil in benadering in de naoorlogse studies nog aanwezig is. De Utrechtse sociaal-geograaf Ormeling promoveerde in 1955 in Jakarta op een proefschrift over Timor (Ormeling, 1955). Hij zag als voornaamste oorzaken van de onderontwikkeling van dit eiland vooral geografische factoren als klimaat, topografie, bodem en begroeiing. Daarentegen past mijn eigen proefschrift over de interne migratie in Indonesië weer geheel in de sociografische traditie, omdat daarin de demografische factoren als autonoom zijn aangemerkt, en aan de geografie nauwelijks aandacht is besteed (Heeren, 1967).

Ten slotte valt nog op dat de beleidsaanbevelingen of beleidsimplicaties in bijna alle studies ontbreken. Het dichtst hierbij komen Winsemius en Verkade-Cartier van Dissel, omdat de strekking van beide studies is dat de gesubsidieerde kolonisatie van Nieuw-Guinea en van Suriname niet moet worden voortgezet. Voor wat Nieuw-Guinea betreft is dit inderdaad geschied. Loohuis pleitte aan het slot van zijn boek voor het voeren van een opportunistische kolonisatiepolitiek, maar het is niet duidelijk wat hij daar precies onder verstaat (Loohuis, 384).

In de bundel *Toen en Thans* heeft Ellemers de sociografen verweten dat in hun werk geen duidelijke probleemstelling aanwezig zou zijn, terwijl Heslinga in dezelfde bundel een gebrek aan theorievorming constateerde. Voor de hier besproken studies over koloniale vraagstukken gaat het verwijt van de onduidelijke probleemstelling zeker niet op. Zowel bij Ter Veen, Van Heek en Winsemius, maar ook bij Verkade, Regelink en Kuperus is wel degelijk van een probleemstelling sprake, al draagt die vaak het karakter van een thema-afbakening. Wel kan worden opgemerkt dat het descriptieve en empirische karakter dat veel sociografisch werk heeft gekenmerkt, ook bij deze auteurs te vinden is. Vooral het boek van Ong Eng Die is sterk descriptief, maar dat hangt samen met het feit dat het hier ging om een niet-territoriaal gebonden groep, namelijk de Chinezen in Indonesië. Van Heeks studie over China is het meest probleemgericht; dat lag bij de keuze van dit onderwerp ook voor de hand. Hetzelfde geldt voor Ter Veens studies over Japan. Theorievorming echter is in alle besproken studies praktisch afwezig, al

worden uiteraard wel relaties gelegd tussen begrippen als sociale verandering, industrialisatie en modernisering. Men zou in dit verband van 'prototheorieën' kunnen spreken.

4. Slotopmerking

De conclusie kan niet anders luiden dan dat zowel de sociografie als de sociale geografie een duidelijke belangstelling voor de 'koloniën overzee' hebben gehad. De sociografie was voor die tijd uitgesproken internationaal georiënteerd, want behalve de besproken studies verschenen er proefschriften over Amerika (J. van Hinte, 1928; Den Hollander, 1933) en over de Sovjet-Unie (Nillesen, 1939). Ook in het universitair onderwijs kwamen koloniale vraagstukken uitvoerig aan de orde; de collegeries van Ter Veen over Libië, Japan en Java zijn daar voorbeelden van. De boeken van Van Heek, Winsemius en Verkade stonden op de tentamenlijsten. Daarnaast was er nog een verplicht tentamen 'Koloniale economie', in Amsterdam gedoceerd door Gonggrijp. In dit opzicht weerspiegelt de sociografie de maatschappelijke preoccupaties van die tijd. Ook de koloniale problemen van de jaren twintig en dertig blijken in de sociografie terug te vinden; in dit opzicht was de Amsterdamse School veelzijdiger dan wel eens is gesteld (Van Doorn, 1964: 71). Op de dekolonisatie na de oorlog bleken sociografen en sociaal-geografen slecht voorbereid, maar wie waren daar wél op voorbereid? Steinmetz wellicht nog het meest; hij had immers reeds omstreeks 1920 geschreven: 'Das ist ja das unvermeidliche Verhängniss aller Kolonisation: das was man am allerwenigsten damit bezweckte, das eben erreicht man am sichersten: die Befreiung und Erhebung der farbigen, ausgebeuteten Kolonialbevölkerung' (Steinmetz, 1935: 432).

Noten

1. Dit artikel maakt deel uit van een uitvoeriger studie over de Amsterdamse sociografie, die onder redactie van W.F. Heinemeyer en schrijver dezes in voorbereiding is.

2. Deze berekeningen zijn gebaseerd op W.H. Vermooten, *De mens in de geografie*, 1941, aangevuld door de auteur. Voor Utrecht is tevens gebruik gemaakt van het Van Vuuren-nummer van de *Sociaal-Geographische Mededeelingen*, 1943, no. 3, eveneens aangevuld door de auteur.

3. Zie over de houding tegenover de kolonisatie van Nieuw-Guinea in de Volksraad en in de Vaderlandse Club: P.J. Drooglever, *De Vaderlandse Club 1929-1942: Totoks en de Indische politiek*. Franeker 1980, 193 e.v.

4. Men zie de papers van White, Baks en Van Schaik op de studiedag-Clifford Geertz op 27-9-1985. De studiedag over het werk van Clifford Geertz was georganiseerd door de afdeling Culturele Antropologie van de NSAV.

Geraadpleegde literatuur

- Bovenkerk, F., e.a., *Toen en Thans. De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*. Baarn 1978.
- Doorn, J.A.A. van, *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Utrecht 1964.
- Flap, H.D., Het betrekkelijk succes van de sociografische beweging. *Sociologische Gids*, 30 (1983): 4-17.
- Gastelaars, Marja. *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland, 1925-1968*. Amsterdam 1985.
- Geertz, Clifford, *Agricultural involution. The processes of ecological change in Indonesia*. Berkeley 1963.
- Heek, F. van, *Westersche techniek en maatschappelijk leven in China*. Enschede 1935.
- Heeren, H.J., *Transmigratie in Indonesië*. Meppel 1967.
- Hinte, J. van, *Nederlanders in Amerika*. Groningen 1928, 2 delen.
- Hollander, A.N.J. den, *De landelijke arme blanken in het zuiden der Vereenigde Staten*. Groningen 1933.
- Koks, J.Th., *De Indo*. Amsterdam 1931. (Ook verschenen onder de titel: Koloniaal-sociografische bijdrage).
- Kuperus, G., *Het cultuurlandschap van West-Soembawa*. Groningen 1936.
- Loohuis, J.G., *De verhouding tusschen den tropischen landbouw-gordelen en de industrie-centra der gematigde zone*. Hilversum 1931.
- Nillesen, J.A.N., *De sociale toestand der Joden in Rusland onder Tsaren en Sovjets*, 1939.
- Noordman, W.E., *Turkije. De economische geest voor en na de omwenteling*. Zutphen 1933.
- Ong Eng Die, *De Chinezen in Nederlands-Indië. Sociografie van een Indonesische bevolkingsgroep*. Assen 1943.
- Ormeling, F.J., *The Timor problem. A geographical interpretation of an underdeveloped island*. Groningen-Jakarta 1955.
- Regelink, Z., *Bijdrage tot de kennis van het bevolkingsvraagstuk op Java en Madoera*. Enschede 1931.
- Roos, H., *Japan in den Grooten Oceaan*. Amsterdam 1929.
- Steinmetz, S.R., *Die Erhebung der Völker Ostindiens. Gesammelte Kleinere Schriften*. Groningen 1935, III: 429-437.
- Szekely-Lulofs, M., *Tjoet Nja Dien. Het levensverhaal van een Atjehse heldin*. Amsterdam 1949.
- Veen, H.N. ter., *De sociale betekenis der industrialisatie van Japan*. Oratie, Amsterdam 1933.
- Veen, H.N. ter., *Japan, bakermat van het Aziatisch imperialisme*. Meppel 1949.
- Verkade-Cartier van Dissel, E.F., *De mogelijkheid van landbouwkolonisatie voor blanken in Suriname*. Amsterdam 1937.
- Winsemius, J., *Nieuw-Guinee als kolonisatiegebied voor Europeanen en van de Indo-Europeanen*. Purmerend 1936.